

ДІАЛЕКТИКА ПОНЯТТЯ «ТОЛЕРАНТНІСТЬ»

Сучасний світ характеризується глобалізацією економіки, зростаючою мобільністю та швидким розвитком комунікації. У процесі таких суспільних відносин одним із найбільш суттєвих явищ й поведінкових характеристик у взаєминах між окремими особами, в сім'ї, у школі, на роботі має бути толерантність. Незважаючи на те, що число причин для прояву інтолерантності невпинно зростає, все ж слід пам'ятати, що всі ми люди й у кожного з нас є свої особливості та недоліки. І це абсолютно нормально. Проте, поряд із нами є групи людей, які, з одного боку, відбивають розмаїття життя, а, з іншого, часто сприймаються більшістю як антисоціальні явища. Злочинці, наркомани – усі ці люди є «іншими» у будь-якому суспільстві. Які емоції викликають вони у нас? Чи повинні ми ставитись до них позитивно, з терпимістю? Чи повинна толерантність бути безмежною?

Для того, щоб дати відповіді на поставленні запитання нам, у першу чергу, необхідно зрозуміти, що містить у собі смислове навантаження поняття «толера́нтність», а також з'ясувати, чи завжди єдино правильним буде розуміння понять: «толера́нтність – завжди добро», а «інто́лерантність – завжди зло». Що ми й визначаємо за мету статті.

У сучасній зарубіжній та вітчизняній науковій літературі останнім часом проблемі толерантності присвячено чимало досліджень. Можна виділити окремі концепції та наукові школи, які найбільш плідно розробили психолого-педагогічні напрями зазначеної проблеми: «філософські положення про сутність толерантності» (Р. Валітова, Д. Зінов'єв, В. Лекторський, П. Кінг та ін.); «педагогіка ненасильства» (А. Козлова, В. Муралов, В. Сітаров та ін.); «педагогіка культури миру» (С. Дем'янчук, М. Кабатченко, А. Сиротинко та ін.); «виховання у душі толерантності» (О. Грива, А. Погодіна, Т. Солдатова, В. Тишков, Л. Шайгерова, О. Шарова, О. Швачко та ін.); «психологічна основа толерантності» (К. Бондирєва, І. Вільш, Д. Коленов та ін.). Особливе місце займають роботи, які присвячені формуванню толерантності та інтолерантності в освіті (С. Булард, Х. Вільде, Р. Крісті, К. Уейк та ін.). Але все ж таки залишається недостатньо розробленою проблема діалектики понять толерантності та інтолерантності, яка потребує подальшої уваги вітчизняних науковців.

Отже, як справедливо підкреслив Рене Декарт: «Определите значение слова, и вы избавите человечество от половины его заблуждений». Важливо це і для аналізу проблеми толерантності, який ми почнемо з розгляду смислового навантаження поняття «толера́нтність», що походить від латинського «*tolerans*» та має значення «зносити, витримувати, терпіти, виявляти стійкість, витривалість». Майже у всіх країнах світу, як би вони не різнились своїми політичними чи культурними традиціями, існує однаковий переклад і тлумачення цього поняття:

tolerance – (англійське) готовність і здатність приймати будь-яку

особистість або річ терпимо, без протесту та втручання;

toleration – (американське) здатність до визнання або практичне визнання і повага до переконань та дій інших людей;

toleranz – (німецьке) терпимість до інших людей та поглядів;

tolerance – (французьке) повага до волі іншого, його поведінки, способу мислення, політичних і релігійних поглядів;

tolerancia – (іспанське) здатність визнавати відмінності від своїх власних ідей або думок;

tasamul' – (арабське) прощення, м'якість, жалість, співчуття, терпіння до інших;

kuan rong – (китайське) дозволяти, приймати, виявляти чуйність, терпимість у відношенні до інших;

терпимість – (українське) здатність терпіти щось від когось, бути стриманим, уміти рахуватись із думками інших.

Як бачимо, своєрідним синонімом толерантності у більшості визначень є слово «терпимість». Але було б неправильно зводити толерантність тільки до терпимості, що має пасивний характер. Толерантність – це й любов до розмаїтості цілого світу, що виявляється в культурах, релігіях, антропологічних типах. Тут є лише одне обмеження: необхідно щоб ця розмаїтість не виходила за рамки загальноновизнаної норми гуманізму.

Вдало подає визначення понятті «*толерантність*» американський психолог Г. Оллпорт за допомогою таких тез:

- співпраця, дух партнерства;
- готовність приймати чужі думки;
- повага до людської гідності;
- прийняття іншого таким, як він є;
- здатність поставити себе на місце іншого;
- поважання права бути іншим;
- визнання різноманітності;
- визнання рівності інших;
- терпимість до чужих думок, вірувань і поведінки;
- відмова від домінування, завдання шкоди і насильства [6].

Мета: Теоретично обґрунтувати діалектику понять «толерантність» та «інтолерантність».

Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури з проблеми толерантності дав нам змогу розглянути досвід вітчизняних і зарубіжних науковців щодо тлумачення поняття «толерантність» і запропонувати власне визначення його. Ми дійшли висновку, що «*толерантність*» – це складне й багатогранне утворення і є важливою якістю особистості, завдяки якій спілкування між людьми стає виваженим, що, в свою чергу, сприяє знаходженню істини навіть у конфліктній ситуації, це якість, яка виявляється у повазі до інтересів, почуттів, думок, звичаїв, вірувань, політичних уподобань та позицій інших людей. Толерантність є взаємоповагою через взаєморозуміння та основою цивілізованих стосунків.

Доповнимо наше уявлення про «толерантність» аспектом, запропонованим В.О. Лекторським, який вважає, що ідея толерантності є

досить складною, оскільки виходить із певних передумов і викликає ряд наслідків. До того ж вона допускає різне розуміння. Але очевидно, що толерантність передбачає відносність багатьох наших переконань. Автор аналізує наступні можливі способи розуміння толерантності:

– *толерантність як байдужість до існування різних поглядів і практик* (різні системи поглядів допускаються при умові, якщо вони не суперечать загальнолюдським нормам);

– *терпимість до слабкості інших* (співпадає із плюралізмом та пов'язане з виділенням привілеїв у системі поглядів та цінностей);

– *толерантність як потурання, милість* (у цьому випадку толерантність виступає як потурання слабкості інших, що поєднується із певною долею презирства до них. Наприклад, я дотримуюся певної системи поглядів, норм, цінностей і вважаю її такою, що переважає інші системи. Я можу піддати їх критиці, але я не можу силою нав'язати свої переконання іншим людям або цінності моєї культури іншим культурам. Я не повинен терпіти погляди, хибність яких я розумію й можу довести);

– *терпимість як розширення власного досвіду та критичний діалог* (існує не лише змагання різних культур і ціннісних систем, а й кожна культура або пізнавальна система насправді намагається враховувати досвід іншої, розширюючи тим самим горизонти власного досвіду. Кожна людина не тільки володіє самоідентичністю, а й може змінювати, розвивати її. Розвиток ідентичності можливий тільки на основі постійної комунікації, діалогу з іншими точками зору, позиціями, розуміння цих позицій та можливості подивитись на себе з іншого боку) [4, 46-54].

Толерантність розуміється науковцем як певна комбінація ставлення до об'єкта починаючи з байдужості, потурання, милості до терпимості та позитивного діалогу.

Подібну точку зору має і П. Кінг, який розглядає шість можливих варіантів ставлення одного суб'єкта до іншого, його поведінки, переконань:

- 1) несхвалення у поєднанні з прийняттям (толерантність);
- 2) несхвалення у поєднанні з неприйняттям (інтолерантність);
- 3) індиферентність у поєднанні з прийняттям (позитивна доцільність);
- 4) індиферентність у поєднанні з неприйняттям (негативна доцільність);
- 5) схвалення в поєднанні з прийняттям (фаворитизм);
- 6) схвалення в поєднанні з неприйняттям (жертва) [5, 174-175].

Як бачимо, П. Кінг вважає, що толерантність та інтолерантність ціннісно нейтральні, самі по собі не є ні добром, ні злом. Підставою того, що одну прийнято вважати добром, а іншу злом, з точки зору вченого, є ряд історичних фактів, трагічних подій, причинами яких була інтолерантність державної влади або якого-небудь релігійного руху.

Якщо розглядати толерантність у широкому діапазоні: від пасивної «байдужості» до активного «розширення власного досвіду та критичного діалогу», то напрошується висновок про те, що у толерантності є два параметри: параметр любові або симпатії на основному полюсі і параметр ворожості на іншому. Підтвердження нашої гіпотези знаходимо у словах К. Бондиревої, яка зазначає: «Якщо побудувати піраміду думок, що відрізняються

від наших власних, то до якогось рівня ми ставимося до них спокійно, але з певного моменту – уже негативно» [3, 5]. Тобто, поняття «толерантність» має (принаймні повинно мати) якісь певні свої межі. А тому, нам необхідно з'ясувати наступне: чи допускає позитивна «межа» або розуміння поняття толерантності наявність таких форм її вияву як байдужість, скептичність, пасивність, поступливість, несхвалення, неприйняття, індиферентність тощо; і встановити, у яких випадках толерантність може мати негативний характер?

У цілому, толерантність сприймається як позитивна якість особистості, яка виявляється не у пасивній, неприродній покірності думкам, поглядам та діяльності інших; не у покірному терпінні, а в активній моральній позиції та психологічній готовності до терпіння в ім'я взаєморозуміння між людьми. Проте проблемного значення вона набуває у випадках, коли у людини є підстави для негативної реакції, але вона себе стримує, коли у людини виникає негативна оцінка когось або чогось, але вона налаштована на співробітництво, коли відбувається ні знехтування об'єкта, ні його прийняття.

Здебільшого, проявами негативної толерантності є:

– *безпринципність* (як приклад – діяльність і життя Матері Терези, яка істинну доброзичливість до людей поєднувала із смиренною покірністю, що не завжди є правильним. Толерантність не повинна перетворюватись у беззахисність і покірність);

– *пасивність* (неуміння відстоювати свої погляди та переконання, а відтак просто в усьому підкорюємось іншим);

– *цинізм* (аморальна толерантність до зла, яка виявляється у тих випадках, коли людина не бачить принципової різниці між добром та злом і готова виправдати зло висловлюванням типу «таке життя»).

До основних видів негативної толерантності (але іще не інтолерантність) можемо віднести наступні:

– *толерантність підкорення* (будь-яка людина сприймає зауваження керівництва стриманіше, ніж зауваження рівних собі за положенням, а тим паче підлеглих);

– *толерантність корисливості* (учитель терпить недисциплінованого учня, батько якого – відома особа у місті та подібне ставлення учителя до його дитини буде віддячене);

– *толерантність наміру* (людина до певного часу терпить неприємну для неї поведінку іншої людини, від якої планує у майбутньому отримати якусь користь);

– *толерантність поблажливості* (виявляти толерантність у тих чи інших ситуаціях стає для людини одним із способів самоствердження, людина вважає «нижчим своєї гідності» взагалі виявляти нетерпимість) [3].

Позитивне розуміння толерантності може бути досягнуто й через усвідомлення її протилежності – інтолерантності або нетерпимості. На думку Т. Білоус: «Нетерпимість базується на переконанні, що твоя група, твоя система поглядів, твій спосіб життя стоять вище за інших. Це не просто відсутність почуття солідарності, це неприйняття іншого через те, що він виглядає інакше, думає інакше, чинить інакше, навіть просто через те, що він існує» [2]. Нетерпимість призводить до панування та знищення, відмовляє у праві на

існування тому, хто дотримується інших поглядів, визнає перевагу, придушення, а не переконання.

Значною мірою інтолерантність як властивість людини, пов'язана із двома чинниками: здатністю до сприйняття гніву і здатністю справедливо оцінювати значимість тієї чи іншої ситуації. Хибне оцінювання ситуації чи об'єкта може статись через упередження та стереотипи, що насамперед формуються іншою людиною або самим собою внаслідок перебільшення відмінностей та недооцінювання схожості. Ці чинники є причиною виникнення таких видів інтолерантності як:

- *консервативності* (для людини погано все, що є новим, неочікуваним, невідомим. Вона заздалегідь налаштована проти усього цього);

- *примітивності* (усе, що більш-менш складне людину дратує та стомлює. Вона не намагається зробити над собою зусилля, щоб детальніше ознайомитись із предметом чи об'єктом нетерпимості. Здебільшого такий вид інтолерантності притаманний людям із доволі сильною нервовою системою);

- *упорядкованості* (лежить в основі руйнівних дій, спрямованих на зниження ступеня упорядкування предметів оточуючого світу. Наприклад, людину дратують гострі кути в будинку, і вона хоче їх зруйнувати);

- *заздрості* (самі відмінності є причиною заздрості. Якщо людина не має того, що має інша (риса характеру чи предмет), вона з одного боку виявляє негативне ставлення до власника, з іншого має бажання дійти до цієї якості або предмета).

Суттєвим стимулом до виникнення нетолерантності та насильства виступають й будь-які відносини, у яких зневажається людська гідність і обмежується свобода. Виявлення толерантності на означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх переконань; не означає, що погляди однієї людини можуть бути нав'язані іншій. Толерантність передбачає в рамках конституції діяльність опозиції, політичний плюралізм як вияв різноманітності у державі, компроміс, але не байдужість. А відтак деяка міра інтолерантності у суспільстві, у міжособистісних стосунках, у поглядах людей також необхідна. Важливо, щоб це не була інтолерантність до таких особливостей індивідуума, які змінити неможливо (расова, національна приналежність, зовнішній вигляд та інші).

Отже, інтолерантність однієї людини до іншої може мати право на існування, але у чітко визначених випадках (ситуаціях), коли вона проявляється як:

- *принциповість* (наприклад, принциповість до скоєних злочинів. Наявність у законодавстві різних країн Кримінального кодексу свідчить про інтолерантність суспільства до тих чи інших особливостей поведінки громадян, які порушили закон. У цьому випадку інтолерантність можна поєднати з поняттям справедливості).

- *вимогливість* (з боку батьків до своїх дітей);

- *небайдужість* (керівника до зовнішнього вигляду та манери поведінки підлеглих) [3].

Тобто, прояв інтолерантності у зазначених випадках має позитивне підґрунтя, що пов'язане саме із небайдужістю людини до оточуючого світу, до

інших людей, до великого різноманіття культур, форм самовираження та самовиявлення людської особистості та базується на прагненні змінити усе на краще – і тому є виправданим.

Зроблений нами аналіз дає можливість констатувати, що толерантність-інтолерантність – явища багатогранні й неоднозначно позитивні, діалектика яких значно складніша від твердження про те, що «толерантність – завжди добре, а інтолерантність – завжди погано». У всьому потрібна міра. Важливо лише зрозуміти як вони поєднуються та чергуються у житті, в межах однієї й тієї ж життєвої ситуації. А для цього, як зазначає Я. Береговий: «Необхідно раз і назавжди відкинути будь-які надії на генну інженерію, а також і найменші надії на політиків, лідерів, вождів, героїв та покласти всі надії ... на виховання толерантності ...» [1, 8], здійснення якого, у першу чергу, потребує:

- розуміння смислового навантаження й діалектики поняття «толерантність»;
- інформації про сутність виховання толерантності, її змісту та проявів;
- відомостей про можливі засоби-технології такого виховання, призначені для вибору та творчого використання у тих чи інших конкретних умовах.

Висловлюємо сподівання, що ця стаття буде корисною для педагогів-вчителів та науковців, які прагнуть розробити нові форми та знайти оптимальні методи роботи, що забезпечать ефективність реалізації завдання важливої суспільної значущості – виховання дітей та молоді у дусі толерантності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Береговий Л. Педагогіка толерантності // Педагогіка толерантності. – 2003. – № 1. – С. 4-8.
2. Білоус Т.М. Виховання толерантності в студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. – К., 2004. – 198 с.
3. Бондырева С.К., Колесов Д.В. Толерантность. Введение в проблему. – Москва-Воронеж, 2003. – 273 с.
4. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46-54.
5. King P. The problem of tolerance // Government & Opposition, V. 6, № 2, London, School of economics & political science, 1971, P. 172-207.
6. Roults D. And Parimaud C. Tolerance. Collection: Culturel and Peace. UNESCO, 1995. – 191 p.